

Norrköping 2023-04-20

Till
Svenska kraftnät
Energimyndigheten
HaV
Riksantikvarieämbetet

Vattenhistoriskt Nätverk (VhN) har länge krävt ett moratorium beträffande den nationella planen för vatten (NAP). Att enbart skjuta fram processerna ett år löser inte problemen om inte analys och översyn ses ur ett helhetsperspektiv vad gäller vattenlandskapen och som del av människors livsmiljö. Det skulle innebära att de sociala värdena, vilka innehåller både kulturmiljövärden och värden för rekreation, inte inkluderas.

Mot den bakgrunden anser VhN att det är bra att omprövningarna pausas, men skulle vilja se en längre paus än tolv månader för att alla nödvändiga undersökningar av konsekvenserna för elförsörjningen, kulturmiljön m.m. liksom nödvändiga författningsändringar ska hinnas med.

VhN menar att en översyn av miljöbalken krävs, så att större hänsyn tas till kulturmiljön vid prövning i mark- och miljödomstolarna. Beträffande utrivning av en anläggning säger miljöbalken att på begäran av ägaren till anläggningen ska tillstånd alltid lämnas till utrivning. Det innebär att domstolen måste bifalla en sådan ansökan, oavsett hur höga kulturmiljövärden som raseras.

VhN ser positivt på det uppdrag regeringen 16 februari gav Svenska kraftnät att kartlägga omprövningarnas konsekvenser för elsystemet och för en trygg elförsörjning. Att också Energimyndigheten och Havs- och vattenmyndigheten kan behöva medverka förstår vi. Däremot ser vi det som oacceptabelt att inte Riksantikvarieämbetet finns med i uppdraget. Det är ju som att säga att kulturmiljön inte spelar någon roll. Detsamma gäller för en rad andra samhällsintressen av vatten. I Tidöavtalet står tydligt att det också är "angeläget att ta hänsyn till att vissa äldre vattenkraftverk i sig utgör kulturhistoriskt värdefulla miljöer". Här nämns alltså kulturmiljöns värde, varför det inte ska ignoreras när kartläggningen sker, utan konsekvenserna integreras i uppdraget.

Vare sig i Svenska kraftnäts projektplan 2023-03-20 för att genomföra uppdraget eller i presentationen vid informationsmötet 2023-03-28 finns något om kulturmiljövärden eller andra samhällsintressen. De scenarier det talas om utgår enbart från vattenförvaltningens föreslagna miljöåtgärder, där kulturmiljövärden och andra samhällsintressen fullständigt

Vattenhistoriskt Nätverk

Att Helena Törnqvist
c/o Arbetets museum
Laxholmen, 602 21 Norrköping, Sweden

nonchaleras. Vi noterar också att inte någon av våra kulturvårdande medlemsorganisationer inbjudits till det nämnda informationsmötet.

*

Svenska myndigheters tolkning och tillämpning av EU-direktiv, nationella och regionala planer liksom miljö kvalitetsmål hotar Sveriges kulturarv vid vattendragen. Hela existensen för dessa miljöer äventyras när vattendrag åläggs att "återställas" till en gestaltning av miljön de aldrig haft tidigare och hinder för fiskar och andra vattenlevande varelser undanröjas. Direktivet kräver inte att Sverige river dammar och kraftverk, vilket EU-kommissionen har klargjort.

I Sverige finns ca 1 900 mindre vattenkraftsanläggningar. Dessa kulturmiljöer, som vittnar om människans tidiga behov av vattenkraft, är fortfarande viktiga som boendemiljöer, för rekreation, för besöksnäringen. De är även viktiga för elförsörjningen, dammarna håller kvar vattnet i landskapet till gagn för vattenförsörjning, bevattning, brandbekämpning m.m. Många mindre kraftverk är kopplade till något av Sveriges ca 300 arbetslivsmuseer eller någon av de drygt 2000 hembygdsföreningarna.

Den småskaliga, lokala produktionen av el, liksom de vattenreservoarer som dammarna skapar, är också viktiga ur ett försörjningsperspektiv, i likhet med kvarnar och liknande anläggningar. Vikten av tillgången till de småskaliga vattenkraftverken har blivit tydlig genom de aktuella problemen med energiförsörjningen, vilket delvis beror på Rysslands krig mot Ukraina, men även de klimatförändringar som nu pågår i ett globalt perspektiv. Tillgång till vatten är oerhört viktigt för jordbruket men även vid skogsbränder. Där hjälper dammarna till att reglera vid torka och översvämningar, efter skyfall och snösmältning. Att dammarna finns kvar gör att vårt land blir mindre känsligt för störningar och eventuella angrepp utifrån.

Men nu hotas många av dessa anläggningar när den nationella planen för moderna miljövillkor för vattenverksamhet, som den tidigare regeringen beslutade om, ska genomföras. Vattenförvaltningen lägger orimliga krav på små aktörer, varav många driver ett kraftverk med stora kulturhistoriska kvaliteter, en äldre kvarnanläggning eller bevarar en industri-miljö. I många fall tvingas de till stora kostnader för att ta hjälp av konsulter för att ansöka om tillstånd och upprättande av underlag beträffande kultur- och naturvärden, till exempel inventering av eventuella fornlämningar. För ideella föreningar och verksamheter med låg omsättning kan det innebära att de inte ens har en ärlig chans att pröva ärendet.

Hos medlemmarna i VhN finns en stark oro att de nya kraven hotar de vattenanknutna kulturmiljöernas existens. Medlemsorganisationer i nätverket har i brev till politiker i riksdagen och till länsstyrelserna påtalat brister i hanteringen av känsliga kulturhistoriska miljöer. Kunskapsunderlagen med inventering och värdering av kulturmiljöerna vid vattendragen har i olika omfattning tagits fram eller uppdaterats av länsstyrelserna. De möjligheter till hänsyn till olika samhällsintressen som EU:s vattendirektiv erbjuder utnyttjas inte, trots upprepade beslut av riksdag och regering. Vi avser främst klassificering som *Kraftigt Modifierat Vatten* och åtföljande *Mindre Stränga Kvalitetskrav*.

Resursfördelningens ojämlikhet till länsstyrelserna blir uppenbar, då kulturmiljöenheternas resurser inte är i nivå med naturenheternas, vilket gör att kunskapsunderlag inte sällan är föråldrade eller otillräckliga. Verksamhetsresurserna till länsstyrelsernas kulturmiljöfunktioner har minskat med 30 procent mellan åren 2009 och 2018 enligt Myndigheten för kulturanalys. Bidragen till att bevara kulturhistoriskt värdefulla miljöer har inte heller ökat eller räknats upp på många år, trots ökade kostnader. Så kan vi inte ha det!

Vattenkraftens Miljöfonds finansiering av utredning och prövning av miljöåtgärderna i domstol och genomförandet av åtgärder som domstolen beslutat behöver öppnas upp för att inkludera hela perspektivet på miljön, inte enbart naturmiljön såsom fallet är idag.

Ett aktuellt exempel är den ur ett kulturmiljöperspektiv synnerligen intressanta Järle kvarn, belägen i Örebro län, med anor från 1600-talet. Här har Järleåns vatten alltsedan medeltid utnyttjats för olika verksamheter: masugn, hammarsmedja, såg och kvarn. Mark- och miljödomstolen beslutade att Naturvårdsverket får riva den gamla dammen – vilken är själva grunden för verksamheten. Detta kommer att resultera i att vattenspegeln vid kvarnen försvinner och i stället skapas en helt ny miljö där de övergripande kulturhistoriska värdena i allt väsentligt har försvunnit. Utan fördämningen som skapar vattenspegeln kommer det inte längre gå att läsa miljön, det vill säga förstå byggnadernas historiska sammanhang. Dammkonstruktionen har även ett teknikhistoriskt värde som kommer gå förlorat.

*

I EU:s vattendirektivs uppräkningslista av vilka samhällsintressen som ska tas hänsyn till när man syftar på *miljön i stort* ingår kulturmiljön och climateffekter m.m. Det följs sedan av rekreation, vattenförsörjning, kraftproduktion, bevattning och andra verksamheter av väsentlig betydelse från allmän synpunkt. Ytterligare exempel är industri, bostäder och jordbruk. Utrymme för att dessa hänsyn ska utnyttjas finns enligt EU:s vattendirektiv, den svenska vattenförvaltningsförordningen och i regeringens beslut den 25 juni 2020 om NAP. Till yttermera visso har riksdag och regering flera gånger uttalat att dessa möjligheter ska utnyttjas fullt ut. Detta är en förutsättning för att synen på vattenlandskapen och på vattenförvaltningen ska omfatta alla värden, verksamheter och intressen i vattenlandskapen inom ramen för vad som medges av EU:s vattendirektiv och som förespråkas respektive krävs till följd av europeiska landskapskonventionen (ELK) och Århuskonventionen.

VhN anser att det redan i den tidigare regeringens beslut om NAP tydligt framgår att vattenmyndigheterna ska se över statusklassningarna och miljö kvalitetsnormerna för vattenförekomsterna i god tid före prövningarna enligt tidplanen för de olika prövningsgrupperna. Detta innebär att statusklassningar och miljö kvalitetsnormer efter en sådan översyn kan bli underlag för samverkan, ansökan, prövningar och för efterföljande bedömning av vilka vattenmiljöåtgärder som är rimliga. Att denna översyn verkligen sker är centralt för ett rättssäkert och effektivt genomförande av NAP och då utifrån det som ska uppfyllas enligt ELK och det som åsyftas med andra samhällsintressen i EU:s vattendirektiv.

VhN anser att möjligheten enligt 4 kap. 3 § vattenförvaltningslagen punkterna 1a och 1c, att förklara vattenförekomster som *Kraftigt Modifierat Vatten*, ska utnyttjas i enlighet med riksdagens och regeringens intentioner.

*

VhN hemställer

att Svenska kraftnät involverar Riksantikvarieämbetet i arbetet med regeringsuppdraget. Det kan t.ex. gälla val av vattendrag för fallstudier, utveckling av kulturaspekter på de scenarier som kan komma att byggas upp;

att VhN:s medlemsorganisationer i fortsättningen erhåller information om hur uppdraget fortskrider och inbjuds till informations- och andra möten.

Om Vattenhistoriskt Nätverk:

Vattenhistoriskt Nätverk (VhN) arbetar för en helhetssyn, där kulturmiljön vägs in på samma sätt och på likvärdig grund som naturmiljön och andra intressen. Vi vill medverka till konstruktiva lösningar till gagn för både kultur- och naturmiljö samt för att ta tillvara befintliga resurser i en hållbar samhällsutveckling. VhN samlar genom Arbetets Museum följande nationella organisationer:

Arbetslivsmuseernas Samarbetsråd, Svenska Industriminnesföreningen, Sveriges Hembygdsförbund, Europa Nostra Sverige, ICOMOS Sverige, Svenska Byggnadsvårdsföreningen, Sveriges Jordägarförbund, Svensk Vattenkraftsförening och Stödföreningen för småskalig vattenkraft.

För Vattenhistoriskt Nätverk

Helena Törnqvist
Arbetslivsintendent
Arbetets museum